

Europa in internationaal perspectief

W.G.C.M. Haack en H. Jager*

In dit artikel komt de relatie van de EG met de overige landen in Europa, de Ontwikkelingslanden, Zuidoost-Azië en de VS aan bod. Hoewel tegengestelde economische belangen duiden in de richting van blokvorming, ligt een verwatering van tegenstellingen door de toenemende verplechting van de wereldeconomie meer voor de hand.

Sinds de ineenstorting van het wisselkoersstelsel van Bretton Woods in 1973 is er een geleidelijk toenemende neiging de industriële wereld in drie blokken in te delen: de VS, de EG en Japan. De dollar kreeg als internationale valuta immers toenemende concurrentie te duchten van de Duitse mark en later de Japanse yen. Ook op het gebied van handelsprotectie werd in toenemende mate in termen van deze drie blokken gedacht. De recente beëindiging van de koude oorlog heeft het beeld van drie concurrerende handelsblokken aanzienlijk versterkt. Door het wegvallen van de noodzaak van een politieke alliantie tegen de communistische dreiging krijgen de economische problemen en daarmee ook de economische conflicten tussen de partners een prominere plaats.

Men is gemakkelijk geneigd om hedendaagse beelden te generaliseren tot toekomstige tendensen. Op grond van de voorgaande impressie zou dat een neiging betekenen tot toenemende internationale spanningen voor Europa op economisch terrein, toegespitst op de onderlinge relaties tussen de VS, de EG en Japan – de G-3. Het doel van dit artikel is te pogen de tendensen in de wereldeconomie te ontdoen van korte-termijnverstoringen en zo een helderder beeld te krijgen van het perspectief van Europa in de loop van het huidige decennium. Daartoe zal de aard van de economische relaties op langere termijn van de EG met achtereenvolgens de overige Europese landen, de ontwikkelingslanden, de VS en Japan worden geschetst. De economische blokvorming krijgt daarbij speciale aandacht. Op basis van deze schetsen komen we tot de slotsom dat vooralsnog wel op voortdurende economische spanningen tussen de EG en overige landen moet worden gerekend, maar dat het alom aangehangen toekomstbeeld van een steeds sterkere opdeling van de wereldeconomie in drie blokken zal verwateren.

Europese landen

Het overgangsgedebied tussen de interne en externe betrekkingen van de EG bestaat uit de toetreding van nieuwe lidstaten. Daarvoor heeft zich inmiddels een flinke rij kandidaten gevormd. De motieven zijn

voornamelijk economisch van aard. Eén motief is om als exporteur niet buitengesloten te worden. Dit geldt met name voor de landen die tot de Europese vrijhandelsassociatie (EVA) behoren. Daarvan hebben Oostenrijk, Zweden, Zwitserland en Finland intussen een formeel toetredingsverzoek ingediend. Ook Turkije, Malta en Cyprus hebben een dergelijk verzoek gedaan. Vele Midden- en Oosteuropese landen, waaronder Polen en Hongarije, willen ook zo snel mogelijk in de Gemeenschap worden opgenomen. Voor deze landen geldt met name het motief van financiële steun.

De problemen die verdere uitbreiding van het lidmaatschap van de EG met zich meebrengt zijn groot. Naast de technische en institutionele problemen als het lidmaatschap en de stemprocedure in de Raad, Commissie en Parlement, de huisvesting en vergaderfaciliteiten, de vertaalwerkzaamheden (die op zichzelf de werkzaamheden van de Gemeenschap al zouden kunnen blokkeren), zijn er vele inhoudelijke problemen. Bij EVA-kandidaten zijn de problemen het minst omvangrijk. Deze landen zijn industrieel ontwikkeld en gemakkelijk in staat de vereiste regelingen in hun wetgeving op te nemen en uit te voeren. Bovendien zullen ze naar verwachting per saldo aan het EG-budget bijdragen. Daarom komen zij ongetwijfeld als eerste in aanmerking voor toetreding.

Een dergelijke uitbreiding zal de besluitvorming in de Gemeenschap zeker bemoeilijken. De meningsverschillen tussen de lidstaten over economische en politieke vraagstukken zullen immers worden vergroot. Eensgezinde voortgang van het integratieproces valt daarom niet te verwachten. Een aantal kernlidstaten zullen de samenwerking willen verdiepen, terwijl andere leden de bereikte mate van samenwerking wensen te handhaven of soms zelfs verminderen. Aan een Europa van meerdere intensiteiten van integratie zal niet zijn te ontkomen. Een verdere verschuiving naar een model van permanent inter-

* De auteurs zijn resp. als universitair docent en als hoogleeraar Internationale economische betrekkingen verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

gouvernementeel overleg, als uitvloeisel van een groeiende tegenzin in verdere politieke integratie, lijkt dan op middellange termijn aannemelijk.

De aanvragen van Turkije, Malta en Cyprus plaatsen de Gemeenschap voor een veel groter, vooral politiek, probleem. Wellicht dat de oplossing hier zal worden gevonden in een uitstel en verdere versoepeling van de associatievoorwaarden.

De grootste uitdaging voor de EG in de jaren negentig, zijn waarschijnlijk de ontwikkelingen in Oost-Europa. Het ingrijpende proces van economische en politieke hervorming dat deze landen, die gelegen zijn in de onmiddellijke geografische nabijheid van de EG, doormaken, is voor West-Europa van directe betekenis. Geleidelijk wordt duidelijk met hoeveel problemen de overgang naar nieuwe politieke en economische verhoudingen in Oost- en Midden-Europa gepaard gaat. Er is in sommige landen sprake van volledige desintegratie van de vroeger bestaande politieke structuren. Overal worden de vroegere coördinatiemechanismen in de economie vervangen door een marktsysteem. Tegenover deze onevenwichtig verlopende processen dient West-Europa zijn houding te bepalen. De EG voert voorlopig een voorzichtig beleid van financiële hulpverlening, industriële, technische en wetenschappelijke samenwerking en handelsliberalisatie. Tot nu toe is de meeste aandacht daarbij uitgegaan naar Polen, Tsjecho-Slowakije en Hongarije, de landen waar de economische veranderingen zich in een relatief stabiel politiek klimaat lijken te voltrekken. Geleidelijk zijn echter ook andere Oosteuropese landen bij de hulpverlening betrokken.

Het is van groot belang dat de economische ontwikkeling in Oost-Europa snel op gang komt. Dit zal de bevolking daar hoop bieden en vertrouwen geven in de toekomst. Massale emigratiepogingen, die beslist niet ondenkbaar zijn, kunnen daarmee wellicht worden voorkomen. Bovendien zal het de vraag naar kapitaal- en consumptiegoederen stimuleren, waarvan West-Europa weleens een van de belangrijkste leveranciers zal kunnen blijken te zijn. In dit opzicht zal de houding van de EG de komende jaren van grote betekenis zijn. Een uitstekende stimulans voor zo'n snelle economische ontwikkeling is een Westeuropese beleid gericht op

- het afbreken van handelsbarrières voor exporten uit Oost-Europa, met inbegrip van beperking van de toepassing van anti-dumpingmaatregelen, ten einde daar gevestigde ondernemingen afzetmogelijkheden te bieden;
- het bevorderen van directe investeringen vanuit West-Europa in Oost-Europa, ten einde bedrijvigheid en werkgelegenheid te scheppen; en
- het verlenen van omvangrijke overheidssteun aan Oost-Europa om het economische systeem op te bouwen, inclusief het voorlopig afzien van schuldaflossing.

Een eventuele toetreding tot de EG van de eerste Oosteuropese landen, met name Polen, Tsjecho-Slowakije en Hongarije, mogelijk gevolgd door de Baltische landen, zal pas na een voldoende aanpassing van de economische en politieke stelsels tot de mogelijkheden behoren. Gedurende de komende jaren zullen de gesprekken met deze landen dan ook niet over toetreding, maar over ontwikkeling gaan.

In Europa lijkt het beeld te gaan ontstaan van een EG met een kern en daarom heen schillen van landen die een in intensiteit variërende, doch in ieder geval lossere, band met de Gemeenschap hebben. Deze verbreding van de EG gaat de komende jaren gepaard met een verdieping van de integratie in de kern van de EG in de richting van een ware gemeenschappelijke markt (Europa 1992) en de EMU. Ook de kern zelf is aan enig verval onderhevig nu nog maar een deel ervan het einddoel EMU onderschrijft.

De ontwikkelingslanden

De relatie van de EG met ontwikkelingslanden varieert sterk. Zowel bij het handelsbeleid als in de financiële hulpverlening doen zich grote verschillen in behandeling voor. In dit verband is er in grote lijnen een onderscheid tussen drie groepen landen, namelijk de ongeveer zeventig ontwikkelingslanden in Afrika, het Caribisch gebied en de Stille Oceaan (de ACS-landen), ten tweede de voormalige koloniën waarmee de overeenkomst van Lomé is afgesloten en ten derde de Mediterrane landen en de meeste overige ontwikkelingslanden, waarvoor het Algemeen preferentieel stelsel (APS) geldt. De overeenkomst van Lomé voorziet in belangrijke handelspreferenties en omvangrijke financiële steun. Het vierde akkoord is in 1991 in werking getreden en geldt voor een termijn van tien jaar. Met de Mediterrane landen heeft de EG bilaterale overeenkomsten gesloten, waarbij beperkte handelspreferenties en financiële hulp worden geboden. De meeste overige ontwikkelingslanden kunnen uitsluitend recht doen gelden op het APS; dit omvat een aantal uitzonderingen op de meestbegunstigingsbehandeling voor industriële producten.

Ingrijpende wijzigingen in deze gedifferentieerde structuur mogen in de jaren negentig niet worden verwacht. De resultaten van de preferentiële behandeling lijken in het algemeen maar gering te zijn. Zo hebben de ACS-landen hun aandeel in de uitvoer naar de EG alleen maar zien dalen. Toch is de hardnekkigheid waarmee de ontvangende landen aan de preferenties vasthouden opvallend. De verklaring zou gelegen kunnen zijn in het feit dat ze voor specifieke landen en produkten wel van betekenis zijn. Terwijl de EG in de loop der tijd enerzijds is overgegaan tot uitbreiding van de preferenties en geleidelijke verlaging van de importtarieven, heeft ze anderzijds een arsenaal van andere beschermende maatregelen opgebouwd. Te denken valt aan de vrijwillige exportbeperkingen (VER's) en anti-dumpingmaatregelen. Deze maatregelen worden in het algemeen gehanteerd voor z.g. gevoelige produkten, dat wil zeggen produkten waarvan de productie in Europa door buitenlandse concurrentie wordt bedreigd. Veel daarvan wordt in ontwikkelingslanden voortgebracht. De textiel-, kleding- en schoeiselandindustrie, evenals de productie van consumentenelektronica, staal en auto's zijn hiervan de bekendste voorbeelden. Ook de landbouwsector moet hiertoe worden gerekend. Alleen de uitvoer van landbouwprodukten lijkt de komende jaren een positieve invloed te kunnen ondergaan van de te verwachten uitkomsten van de Uruguay-ronde van de GATT. Economisch gezien het juiste antwoord op de lage lonen in ontwikkelingslanden in voor de EG gevoelige sectoren zou natuurlijk een combinatie zijn van pro-

dukt-, proces- en locatie-innovaties en van flexibele loon- en winstvorming¹. Hoewel in de politiek dit idee aan steun wint, is er de komende jaren nog geen grote invloed van te verwachten.

Geleidelijk lijken de ontwikkelingsbehoeften van de ontvangende landen in betekenis toe te nemen als determinant voor de verdeling, terwijl de betekenis van de handelsbelangen van de donorlanden (bij de bilaterale hulp) afneemt². In dit kader zou de vervanging van een nationale door een Europese binding, die ook kan worden bepleit met het oog op de interne-marktbepalingen, zeer wel passen³.

Een dergelijke verandering, die de effectiviteit van de hulp zou doen toenemen, kan ook een bijdrage leveren aan het opvangen van de gevolgen van vermindering van de financiële hulpverlening als gevolg van de verschuiving van de hulp naar Oost-Europa. Een kapitaalstroom die de vermindering van officiële hulp aan de ontwikkelingslanden zou kunnen opvangen is die der directe investeringen. Hier voor is nodig dat in ontwikkelingslanden de markten worden opengesteld voor buitenlands kapitaal (met inbegrip van een goede regeling van de eigendomsrechten) en de ondernemingen de mogelijkheid wordt geboden zich in deze landen te ontplooiën. Mexico en de Zuidoostaziatische landen bewijzen dat op deze wijze een succesvolle op exporten gerichte ontwikkelingsstrategie mogelijk is.

Dreigend hangt het migratieprobleem als een donkere wolk boven de economische betrekkingen tussen Noord en Zuid. Meer dan 95% van de bevolkingsgroei in de wereld zal buiten de belangrijkste industrielanden plaatsvinden⁴. Zonder welvaartsconvergentie zal de migratiedruk groot worden. Zeker Europa heeft daarop nog geen passend antwoord. Wel is een deel van deze immigratie goed bruikbaar als aanvulling op de autochtone beroepsbevolking die naar verwachting in de tweede helft van de jaren negentig in omvang zal dalen⁵. Maar de potentiële immigratiegolf vanuit het Oosten en Zuiden lijkt deze behoefte verre te overtreffen. Dit probleem vraagt om gecoördineerde maatregelen, maar kan gemakkelijk een bron voor explosieve spanningen en conflicten worden.

De Verenigde Staten

De relaties tussen de VS en de EG kenmerken zich al lang door handelspolitieke conflicten. Tegenstellingen op het gebied van het landbouwbeleid, overheidssteun aan de staalsector en de vliegtuigindustrie en concurrentie in technologisch hoogwaardige producten leidden al vele malen tot ernstige botsingen en toepassing van sancties door de ene dan wel de andere partij. Sinds enige jaren is er de Amerikaanse bezorgdheid over de gevolgen van het interne-marktprogramma. De VS vrezen een verlies van exportmogelijkheden door het discriminatoire karakter van het programma en een eventueel sterk protectionistisch beleid aan Europese zijde. Hoewel de vrees voor een 'Fort Europa' niet terecht lijkt, mag toch – in ieder geval voor de komende jaren – een negatief, handelsverschuivend, effect op de Amerikaanse uitvoer naar Europa worden verwacht⁶. De stroom Amerikaanse directe investeringen in Europa zal door de interne markt toenemen, uitgelokt door de wens handelsbarrières te omzeilen. Dit zal zeker op korte termijn het betalingsbalansprobleem van de VS versterken.

Deze nadelige effecten dreigden zich aanvankelijk voor te doen in een periode waarin de Amerikaanse economie ook door andere problemen werd geplaagd. Het hardnekkige lopende-rekeningtekort, de zwakke dollar en vooral een steeds tragere binnenlandse economische groei, uitmondend in een recessie in 1991, maakten de nadelen in de economische relaties met de EG sterker voelbaar. Met de verkiezing van Clinton lijken de VS echter een stap in de richting van vernieuwing en verandering te hebben gezet. Op economisch gebied zal er meer oog zijn voor groeistimulering. Tegelijkertijd lijkt de recessie waarin de economie zich bevond haar diepste punt gepasseerd en zijn er tekenen dat een verder herstel gaande is. Dit zou kunnen betekenen dat de Amerikaanse economie de komende jaren een flinke groei te zien geeft, mede gevoed door de handels- en groei-impulsen die de vorming van het grote vrijhandelsgebied van de VS met Canada en Mexico zullen opleveren.

De geschetste tendensen hebben tegengestelde effecten op de Europese export. Enerzijds zal een versterkt Amerikaans concurrentievermogen en de handelsverschuiving als gevolg van het Noordamerikaanse vrijhandelsgebied de Europese export negatief beïnvloeden. Anderzijds zal een sterkere Amerikaanse groei een stimulans voor deze exporten betekenen. Een onzekere factor is het concurrentievermogen van de Europese industrie op het gebied van technologisch hoogwaardige producten. In verschillende onderzoeken is een teruglopend aandeel van deze goederen in de Europese export geconstateerd (en een toename in de import)⁷. Mede op grond van de z.g. nieuwe handelstheorieën wordt daarom wel voor een zekere protectie voor de high-tech sectoren gepleit⁸. Dat zou dan niet moeten plaatsvinden met behulp van de traditionele handelspolitieke instrumenten als tarieven en quota's, maar door een industriebeleid, waarbij deze sectoren selectief en gelimiteerd ondersteund worden. De internationale repercussies zouden echter dezelfde zijn als bij hantering van de traditionele beschermende maatregelen, hetgeen internationaal overleg en overeenstemming over het voeren van een dergelijk beleid noodzakelijk maakt.

Het is thans nog niet bekend wat in het kader van de Uruguay-ronde omtrent dit soort maatregelen zal

1. Zie ook H. Giersch, De vooruitstrevende orde, *ESB*, 12 augustus 1992, blz. 769.

2. E. Grilli en M. Riess, EC aid to associated countries: distribution and determinants, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1992, blz. 202-220.

3. C.J. Jepma, E. Jansen en E. Kamphuis, Ontbinding van ontwikkelingshulp binnen de EG, *ESB*, 19 februari 1992, blz. 176-179.

4. R. de Vries, De toekomst van de G-3, *ESB*, 15 juli 1992, blz. 690.

5. Zie bij voorbeeld Before the flood, *The Economist*, 28 november 1992, blz. 79.

6. Zo voorspelt men wel een verslechtering van de lopende rekening van de VS als gevolg van 'Europa 1992' van zo'n \$ 18 mrd.; zie F. McDonald en S. Dearden, *European economic integration*, Londen, 1992, blz. 155.

7. Bij voorbeeld in The Community as world trade partner, *European Economy*, november 1989, blz. 203-229.

8. Bij voorbeeld P.R. Krugman, Does the new trade theory require a new trade policy?, *The World Economy*, juli 1992, blz. 413-441.

worden besloten. De thans bestaande subsidiecode die is overeengekomen tijdens de Tokio-ronde is toegespitst op maatregelen aan de grens, met name exportsubsidies, hoewel ze ook een verwijzing naar niet grensgebonden subsidies bevat. In de praktijk is het overleg over industriepolitieke maatregelen echter nog nauwelijks van de grond gekomen. De uitvoer stijging die mag worden verwacht van een succesvolle afsluiting van de Uruguay-ronde, zal waarschijnlijk voor de VS groter zijn dan voor de EG. Met name de aanpassing van het Europese landbouwbeleid zal de Amerikaanse landbouwexport bevorderen. Voor industrieprodukten zal de geleidelijke tenuitvoerlegging van de verlaging van het protectioniveau gedurende de komende jaren een handelsbevorderend effect hebben, dat ten goede komt aan zowel de VS als Europa (en andere industrielanden).

Het valt echter te voorzien dat zich in de toekomst opnieuw handelspolitieke spanningen tussen de VS en Europa zullen voordoen. Het reeds genoemde probleem van de subsidiëring in het kader van de industriepolitiek, waarvoor zowel in de VS als in Europa steeds meer stemmen opgaan, zal zich ongetwijfeld aandienen als een belangrijk geschilpunt. Op het gebied van de technologisch hoogwaardige produkten bestaan toch al controverses met betrekking tot de onbelemmerde toegang op elkaars markten. Met name de verschillen in standaarden, de overheidsvoorschriften en de preferentieverlening aan de nationale industrie ('buy American') vormen hier problemen. Met een wat minder sterk vrijhandelgezinde president in het Witte Huis kunnen deze in de toekomst wel eens in betekenis toenemen.

De relatie tussen de dollar en het stelsel van EMS-valuta's zal de komende jaren voor blijvende spanningen zorgen. De dollar is het afgelopen jaar aanvankelijk sterk in waarde gedaald als uitvloeisel van het groeiende renteverval ten nadele van een dollarbeleggingen. Voor de toekomst lijkt een convergentie van de rentevoeten tussen Europa en de VS zeer waarschijnlijk. De combinatie namelijk van een dalende inflatie en trage economische groei in Duitsland zal aldaar een daling van de rente bewerkstelligen, terwijl anderzijds toenemende economische groei in de VS een opwaartse impuls op de rente zal uitoefenen⁹. De nivellering van het bedoelde rentecart zal de dollar verder ten opzichte van de EG-valuta's in waarde doen stijgen¹⁰.

Er zijn geen tekenen die erop wijzen dat de internationale beleidscoördinatie in de toekomst zal verbeteren. Duitsland laat op het ogenblik zien dat, als het erop aankomt, alleen binnenlandse economische doeleinden tellen. De VS laten dit bij voortdurend zien. Zolang de betrokken landen niet echt beleidscoördinatie voorstaan, zullen internationale organisaties als het IMF en de OESO daaraan niet wezenlijk iets kunnen veranderen.

Japan

De problemen die zich voordoen in de internationale handel met Japan worden overheerst door de klachten over het afgesloten karakter van de Japanse afzetmarkt. Door de detailhandel allerhande faciliteiten te verschaffen, heeft de groothandel een sterke greep op de afzetkanalen naar de Japanse consument toe. Aangezien de groothandel onder-

deel uitmaakt van een z.g. keiretsu (een conglomeraat van samenwerkende productiebedrijven, normaliter aangevuld met een bank en een handelshuis), hebben de Japanse producenten zo de afzetkanalen in eigen land in handen. Dit maakt de toegang voor buitenlandse produkten uiterst moeilijk, vooral ook omdat chauvinisme de Japanse consument niet vreemd is. Door prijsbinding zijn de produkten voor de consument bovendien onnodig duur. De Japanse wetgeving maakte tot voor kort de vestiging van grotere, onafhankelijke detaillisten bijzonder moeilijk.

Het is de verdienste van de Amerikanen geweest een aanzet te hebben gegeven tot het openbreken van de Japanse markt. In het bijzonder valt in dit verband het bilaterale overleg te noemen dat in het kader van het z.g. 'structural impediment initiative' in de jaren 1989 en 1990 plaatsvond. Overigens was de Amerikaanse argumentatie theoretisch niet sterk: een structureel handelstekort met Japan ter grootte van ruwweg \$ 50 mrd. zou erop wijzen dat er van Japanse zijde geen sprake was van 'fair trade'. Alsof de wereldwelvaart is gediend met bilateraal handels-evenwicht! Belangrijker in de context van dit artikel is evenwel dat Japan gevoelig blijkt voor permanente druk van een economische grootmacht.

Het succes van de Amerikaanse druk betekent niet dat het doel van een open Japanse markt volgens de maatstaven van de VS en EG al bij benadering is bereikt. Gezien de toenemende handelstekorten van de EG in de handel met Japan en de geleidelijke uitbreiding van de EG is de komende jaren een toenemende Europese pressie op Japan te verwachten. De onderlinge handelspolitieke spanningen zullen er waarschijnlijk door toenemen en lijken zich te gaan toespitsen op sectoren als de consumenten-elektronica en de auto-industrie. Met ingang van 1993 zal in de EG het nationale stelsel van 'vrijwillige' uitvoerbepalingen voor in Japan geproduceerde auto's worden vervangen door een EG-stelsel. Onderdeel van de afspraak is de uitvoer naar de EG na 1999 geheel vrij te geven. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat het dreigement van het naar de toekomst opschuiven van deze einddatum vroeg of laat van EG-zijde als pressiemiddel zal worden gehanteerd. Het valt zeer te bezien of de Japanners hiervoor gevoelig zullen zijn. Het precedent van de 'vrijwillige' uitvoerbepalingen van Japanse auto's naar de VS gedurende de jaren tachtig levert namelijk sterke aanwijzingen op dat niet het uitvoerend doch het invoerend land per saldo duidelijk slachtoffer is van zo'n maatregel¹¹.

Het Japanse landbouwbeleid zal in de komende jaren naar verwachting een groeiende bron van inter-

9. Ten aanzien van de te verwachten reële rente in de wereld doen zich twee belangrijke krachten voor. De opbouw van Oost- en Centraal-Europa, alsmede de verwachte krachtige groeiversnelling in de ontwikkelingslanden, vergroot de kapitaalbehoefte. De vergrijzing die zich zal voordoen in Japan en West-Europa zal gepaard gaan met relatief veel ontsparing. Een hoge reële rente in de wereld ligt derhalve in de lijn der verwachtingen.

10. Wel zal de verzwakking van de Duitse mark ten opzichte van de dollar, zoals gebruikelijk, de wisselkoersstabiliteit in het EMS ten goede komen. Dit zal de weg naar de Europese EMU verder effenen.

11. Zie ondermeer *The American car industry's own goals*, *The Economist*, 6 februari 1988, blz. 73.

nationale spanning opleveren. Het resultaat van de Uruguay-ronde zal nauwelijks invloed hebben op de mate van afscherming van de Japanse markt voor landbouwproducten, die vrijwel volledig is. Wel lijkt een van de uitkomsten te worden dat het systeem van kwantitatieve invoerbelemmeringen wordt vervangen door een stelsel van invoertarieven. Het vervolg zal zijn dat de tarieven door hun extreme hoogte een doorn zijn in het oog van de overige landen. Voor de EG is wellicht een bijkomende factor in de opstelling jegens de Japanse landbouwprotectie dat kritiek erop de aandacht afleidt van de ook na de Uruguay-ronde toch altijd nog sterk beschermde eigen landbouwsector.

Blokvorming?

In het voorgaande is voor de naaste toekomst van de EG het perspectief geschetst van een afkalvende kern van toenemende integratie, omsloten door verschillende schillen van landengroepen die in verschillende mate met de EG zijn geïntegreerd. Geen hecht en nauw omschreven begrenzing dus, maar eer een diffuse overgang naar de andere landen in de wereld.

In de komende jaren zal het onlangs afgesloten vrijhandelsakkoord tussen de VS, Canada en Mexico een praktische uitwerking krijgen. Daarmee ontstaat in Noord-Amerika een begin van een handelsblok.

Een echt afgesloten blok zal het zeker niet worden: een vrijhandelszone is een lichte vorm van integratie, terwijl ook hier de afgrenzing diffuus wordt gezien de pogingen ook de Middenamerikaanse landen in een nog lichtere vorm erbij te betrekken.

Hoewel de onderlinge economische verwevenheid van de landen in Zuidoost-Azië met Japan als spil sterk is toegenomen, valt het niet te verwachten dat dit aanleiding zal geven tot een waarlijk handelsblok. Daarvoor zijn de landen in dat gebied vooralsnog teveel afhankelijk van de handel met andere gebieden in de wereld. Ook politiek gezien zijn de reserves groot zich al te zeer intensief aan Japan te binden. Met de opkomst van China is het de vraag of nog van één kern van het Aziatische handelsblok zal kunnen worden gesproken. Verder lijkt de protectie in de kern, Japan, in de naaste toekomst aan vermindering onderhevig. De keiretsu's lijken in aantal te verminderen, waardoor de concurrentie toeneemt. Door een geleidelijke aanpassing van de arbeidsvoorwaarden aan de gebruiken in de VS en de EG zullen de laatste gebieden concurrerende kunnen worden. De sterk toenemende levensstandaard in Japan zal ertoe leiden dat de Japanse consument meer wenst te importeren.

Ookwat de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven betreft, lijkt er sprake te zijn van convergentie tussen de VS, de EG en Japan. De deregulering en de terugtrekkende overheid in West-Europa is al enige jaren gaande. Inmiddels lijkt ook de traditioneel sterke greep van de Japanse overheid op het bedrijfsleven te verminderen. De financiële liberalisering in de jaren tachtig is daarvan een voorbeeld. Daarnaast vormt het barsten van de financiële zeepbel een aanwijzing dat in Japan in toenemende mate marktkrachten werkzaam zijn. Anderzijds lijkt in de VS met het aantreden van Clinton de overheid op de terreinen als milieu, onderwijs en de gezondheidszorg juist aan invloed te winnen. Het voordeel van

deze convergentie is dat de inbreuken op het vrije marktmechanisme in de betrokken landen meer gelijkheid zullen gaan vertonen en daardoor minder de internationale handel zullen verstoren.

Een andere structureel belangrijke tegenkracht voor naar binnen gekeerde handelsblokken in de wereld is de toenemende internationale verwevenheid van de economieën. Ze gaan daardoor zelf belang krijgen bij een voorspoedige ontwikkeling van de andere economieën. Deze toename gaat geleidelijk bij de internationale handel, waardoor er voorlopig geen al te grote invloed van mag worden verwacht. Voor het kapitaalverkeer geldt die geleidelijkheid veel minder. Het is alom gebruik om in de golf van deregulering en liberalisering ook het internationale kapitaalverkeer mee te nemen, met als argument dat de optimale allocatie van kapitaal in de wereld, en zo de welvaart, daarmee is groeiend. De ervaring leert echter dat de enorme stromen kortlopend kapitaal vooral door wisselkoersverwachtingen worden geleid¹². Dit geldt veel minder voor de buitenlandse directe investeringen. Deze zijn namelijk niet gemakkelijk terug te draaien. Door deze karakteristiek dragen de buitenlandse directe investeringen overigens evenzeer, en in sterk toenemende mate, aan de internationale verwevenheid bij.

Besluit

De komende jaren zal sprake zijn van steeds hechtere economische betrekkingen tussen een toenemend aantal landen in eenzelfde regio, in het bijzonder in Europa. Ook op handelspolitiek vlak zal een zekere voorkeurspositie voor de landen in de eigen regio bespeurbaar zijn. Maar over het algemeen zal die voorkeur licht en gedifferentieerd zijn, zodat beslist niet over echte handelsblokken zal kunnen worden gesproken. De afscherming van de kern van een handelsblok voor de overige landen in de wereld zal bovendien eerder af- dan toenemen. Handelsblokken zullen daarom in betekenis afnemen. Dit wordt nog eens versterkt door de toenemende internationale verwevenheid en de grotere gelijkheid van de taakverdeling tussen overheid en bedrijfsleven in de diverse regio's in de wereld.

Uit het voorgaande doemt wel ontegenzeggelijk het beeld op van voortdurende internationale economische spanningen. Dit manifesteert zich zowel bij de internationale handel in industrie- en landbouwproducten als rond de internationale beleidscoördinatie. De behoefte aan deze coördinatie komt met name voort uit het onbelemmerde vluchtkapitaal en vindt zijn weerspiegeling in heftige en overtrokken fluctuaties in de wisselkoersen. Belemmeringen voor het vluchtkapitaal zouden waarschijnlijk de optimale productie-allocatie in de wereld ten goede komen. Spanningen tussen de industrielanden en overige landen zouden zich de komende jaren wel eens kunnen concentreren op de potentiële migratiegolf van Oost en Zuid naar Noord.

Gerard Haack
Henk Jager

12. Zie voor een beschouwing over de zin van kapitaalrestricties H. Jager, De onverenigbaarheid van internationaal-economische doelstellingen, *ESB*, 4-2-1987, blz. 131-134.